DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.01

УДК 340.15; 343; 37.014.2; 340.12

І.В. МУЗИКА

*Ірина Володимирівна Музика, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України**

ORCID: 0000-0002-8822-6156

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА СЕРГІЯ ПАВЛОВИЧА ШЕЛУХІНА

Актуальність теми. Постать Сергія Павловича Шелухіна в історії України вже понад століття є символічною, оскільки його наукова і громадсько-політична діяльність багато у чому сприяли відновленню суверенного права українського народу на самостійну незалежну державу. Його концепція української державності, пояснення походження назви «Україна» сьогодні є складовою ідеологічної основи для визначення пріоритетних напрямів у сучасній політиці України, в контексті розбудови самостійної незалежної України, з погляду формування державної ідеології та національної гідності¹. Особливої актуальності ці ідеї набули сьогодні, після недавньої заяви президента Росії, в якій реанімовано давні відомі міфи, в яких заперечується існування української держави, українського народу і української мови.

Огляд літератури за тематикою дослідження. Науковий доробок та громадсько-політична діяльність С.П. Шелухіна є доволі дослідженими і досить повно висвітлені у дисертаційних роботах О.В. Токарчук², О.Я. Яцишиної³, Я.Б. Турчин⁴, а також у публікаціях В.Ф. Верстюка, Т.С. Вінцовського, А.П. Гриценка, П.М. Гетьманчука, Е. Демчука, Я.О. Домбровського, І.Б. Дацківа, А. Мисечко, С.П. Наріжного, Т.С. Остащенко, В.А. Потульніцького, Ю.І. Римаренка, Я. Стеха, І.Б. Усенка та ін. науковців.

Формулювання мети статті. Метою статі є висвітлення державницької концепції С.П. Шелухіна та її впливу на формування концепції самостійної незалежної держави Україна в політико-правовій думці періоду активного українського державотворення 1917–1921 рр. та її втілення в діяльності урядів і політичних діячів УНР, Директорії та громадських політичних організацій української політичної еміграції міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу. Сергій Павлович Шелухін (псевд. С. Павленко, С. Просвітянин, С. Кондратенко, Прокопенко та ін.; 06 (18), за іншими даними 07(19).10.1864–25.12.1938) – український вчений, видатний юрист, історик, дипломат, громадський і політичний діяч, поет, увійшов в українську історію як полум'яний український патріот, борець за відродження української державності, соборність українських земель та свободу українського народу.

С.П. Шелухін походив із стародавнього козацького роду, одна з гілок якого бере свій початок з XVIII ст. від полковника Панькевича – соратника Богдана Хмельницького. Він народився в с. Деньги (Денегі) Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині – Черкаська область) в маєтку його батьків – дворян Павла Яковича і Євдокії Григорівни. З раннього дитинства Сергій виховувався в дусі українського патріотизму. Першим його вчителем був І.Ф. Бойко – племінник Т.Г. Шевченка. До вступу в Лубенську гімназію його готувала тітка – освічена й національно свідомо українка. Лубенську гімназію очолював на той час відомий український громадський діяч та письменник М.Т. Симонов (Номис) український етнограф, фольклорист, письменник і педагог. Сергій уже в гімназії виявляв неабиякі здібності – у восьмому класі склав підручник з тригонометрії, схвалений відомим математиком А. Вінклером, про що було зроблено запис в атестаті зрілості, який він отримав у 1883 році.

У 1883 р. Сергій вступив до Університету св. Володимира в Києві, де спочатку навчався на фізико-математичному факультеті. У 1885 р. перейшов на юридичний факультет. Під час навчання виявив інтерес до вивчення історії права. Вагомий вплив на становлення світогляду С.П. Шелухіна мали лекції В.Б. Антоновича та М.Ф. Владимирського-Буданова.

У студентські роки, захищаючи ідеали незалежної соборної України, він зблизився з Д.В. Антоновичем, І.Ю. Черкаським, М. Кривенком, М.І. Міхновським, В.М. Шеметом, разом з якими входив до складу Української громади⁵. У цей період його погляди еволюціонували від народницької концепції до державницької.

У 1888 р., після завершення навчання, Сергій Павлович протягом двох років працював на різних посадах у Єлисаветградському окружному суді. При цьому доволі активно продовжував займатися дослідницькою та публіцистичною роботою, опублікував низку статей у «Єлисаветградському віснику». Зокрема, його статтю «Наказуемое мошенничество», присвячену юридичній кваліфікації афер з фальшивими грошми, передрукувало кілька часописів. Після цих публікацій було видано відповідний закон, і афери припинились.

У 1892 р. С.П. Шелухін перейшов на посаду дільничого судового слідчого у Кам'янець-Подільському окружному суді. Від 1893 р. працював слідчим з особливо важливих справ та почесним мировим суддею Кам'янець-Подільської округи, в 1897–1902 рр. – товаришем прокурора Кишинівського окружного суду. У цей час С.П. Шелухін написав понад 20 праць, прогресивні ідеї яких викликали великий резонанс. Багато його статей та нарисів у 1892–1902 рр. було надруковано у часописі «Бессарабець» та в «Літературно-Науковому віснику». Серед них – «Внебрачные дети по Бессарабским Законам», де доводилась штучність та казуїстичність чинних норм закону щодо позашлюбних дітей. Також Сергій Павлович опублікував матеріал, в якому доводив, що однодвори та міщани, які проживають у сільській місцевості, підлягають волосним судам, а не земським начальникам, з чим Сенат повністю погодився. Його нарис про незаконність позасудових арештів мав наслідком скасування цієї практики.

У 1902–1917 рр. Сергій Павлович служив членом Одеського окружного суду. В Одесі він продовжив дослідницьку та наукову роботу. Його було обрано членом історико-філологічного товариства при Імператорському Новоросійському університеті та дійсним членом «Первого Юридического общества в Одессе», де він виступив з доповіддю на засіданні наукового товариства «Волосна кримінальна і цивільна юстиція», в якій доводив необхідність повної реорганізації суду.

Сергій Павлович був також одним із засновників та активним діячем Одеського товариства «Просвіта», основним завданням якого були розвиток і пропаганда української мови. Вперше в історії Російської імперії перед двотисячною аудиторією С.П. Шелухін прочитав лекцію українською мовою про міжнародно-правовий зміст і наслідки для України Переяславської угоди. У виступі на першому українському мітингу в Одесі у 1905 р. він доводив право української нації «на свою державність на своїй одвічній землі». У цей період погляди С.П. Шелухін еволюціонують від федералістичної концепції до самостійницької концепції українського державотворення.

С.П. Шелухін був автором першого українського меморандуму (січень 1905 р.), у якому відстоювалися права української мови й наголошував, що з наукового погляду нашу мову потрібно називати не малоросійською, а українською. Посилаючись на юридичні аргументи меморандуму, Імператорська Санкт-Петербурзька академія наук змушена була визнати, що українське населення має повне право вживати рідну українську мову та використовувати її у видавничій справі. Зазначений документ відіграв значну роль у вирішенні питань про правовий статус української мови⁶.

Спроби відомого тоді правознавця з проукраїнською позицією втілити в життя прогресивні правові ідеї спричинили до певних утисків з боку влади, зокрема до трьох жандармських обшуків (останній – 1909 р.). «Нагороджений за судову службу орденами і чином дійсного статського совітника, – писав С. Шелухін в своїй автобіографії, – я через мою любов до рідного краю не міг на Україні стати навіть членом судової палати, в якій не раз сидів»⁷.

Після Лютневої революції С.П. Шелухін був головою Одеського революційного комітету (1917) та Громадського комітету (1917). З початком революції він брав активну участь у діяльності одеського осередку «Товариства українських поступовців», був членом ЦК Української радикально-демократичної партії (з червня 1917 р. – Українська партія соціалістів-федералістів).

Сергій Павлович був одним із засновників та головою Керівного українського комітету (Одеського українського керівного комітету, утвореного 4 березня 1917 р.) – керівного органу українського руху в Одесі. Як представник комітету брав участь у Всеукраїнському національному конгресі (6–8 квітня 1917 р.). У квітні 1917 р. був обраний до Української центральної ради від Одеси (за іншими даними, від Херсонського краю), брав активну участь у перших засіданнях Української Центральної Ради (далі – УЦР), де обстоював ідею «цілковитої самостійності» України⁸.

На початку грудня 1917 р. він очолив позапартійну фракцію самостійників в Українській Центральній Раді, і хоча формально продовжував належати до партії УПСФ, активно працював над історично-правовим обґрунтуванням української незалежності та консолідації українського суспільства на основі традицій самостійництва. Як голова фракції самостійників, С.П. Шелухін декілька разів виступав на Восьмих Загальних зборах УЦР, різко критикуючи федералістів та наголошуючи на тому, що Україна не є частиною федерації, оскільки федерації не існує.

Згодом, перебуваючи в еміграції, С.П. Шелухін з огляду на тодішню геополітичну ситуацію у Європі висловив своє бачення ідеї федералізму. Він зокрема доводив, що Росія і Польща є «історичними ворогами України», а тому федерація з ними неможлива, оскільки сучасний рівень розвитку цих двох народів постійно загрожує розвитку й добробуту інших народів, цілому людству та мирному його співіснуванню⁹. Проте він наголошував, що для того, аби держави могли входити до складу федерації, потрібний високий ступінь їхнього розвитку, високий рівень свідомості, поваги до правових норм і моралі, розуміння цінності свободи і людської гідності. Україна до складу федерації може ввійти лише у випадку, коли буде незалежною, самостійною, суверенною та консолідованою всередині державою й усі свої інтереси, потреби і цілі задовольнятиме й досягатиме незалежно й від чийх втручань, дозволів, згод, самостійно, на основі свого права. С.П. Шелухін частково підтримував ідею французьких науковців щодо створення федерації України, Югославії, Румунії, Туреччини, Чехії, Литви на противагу Російській федерації. «Як федерації, так і великі дер-

жави, зазначали французькі дослідники, в цілях миру, співробітництва, культури, цивілізації й зміцнення рівноваги повинні єднатися в Союзі Народів»¹⁰.

Першою спробою втілення ідеї створення подібного союзу було скликання у серпні 1919 р. конференції під Ригою, де відповідний документ підписали делегації Фінляндії, Естонії, Литви, Латвії, а також представники Польщі та України. Після розпаду СРСР Білоруський Народний Фронт і Народний Рух України на початку 90-х рр. активно розробляли ідею Балто-Чорноморського Союзу (далі – БЧС), який мав об'єднати Білорусь, Україну, Естонію, Латвію, Литву, Молдову, й у перспективі – Польщу і Словаччину. Білоруський політик і громадський діяч Зенон Позняк позиціонував цей план як повернення третьої сили на терени Європи. Цю ідею підтримував тодішній президент України Леонід Кучма¹¹. Ще однією спробою протистояння впливу Росії в регіоні було створення у 1997 р. за підтримки США Організації за демократію та економічний розвиток ГУАМ – регіонального об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова. Утім, через посилення гібридної агресії Росії ці спроби виявилися неефективними.

У своїх промовах на засіданнях в Центральній Раді в грудні 1917 р. С.П. Шелухін виступав з різкою критикою позиції так званих автономістів – противників ідеї незалежної суверенної української держави, чим пришвидшив участь УНР у мирних переговорах у Бересті.

Обґрунтовуючи континуїтет або наступність української державності, С.П. Шелухін звернувся до римського «*restitutio in integrum*» й доводив, що в 1654 р. Гетьманська Україна являла собою «Річ Посполиту Українську», тобто українську республіку з Гетьманом на чолі, яка в тому ж році пішла під протекторат московського царя. А коли у 1917 р. не стало царя, для України і Росії настали «*restitutio in integrum*» – повернення до попереднього стану. Він наголошував: «Була Україна самостійною державою – такою стала й знову»¹².

Концепція С.П. Шелухіна про правові підстави відновлення самостійності української республіки з моменту абдикації царя і звільнення всіх від присяги підданства була врахована В.О. Голубовичем при обґрунтовуванні і доведенні права України на незалежність на конференції у Бресті¹³.

З 23 травня по 7 жовтня 1918 р. С.П. Шелухін очолював українську делегацію на переговорах з радянською Росією, до якої входили також Б.О. Кістяківський, П.Я. Стебницький, О.О. Ейхельман та ін. Під час участі у дебатах з приводу Берестейського миру (сепаратного мирного договору між Центральними державами і Російською Федеративною Радянською Республікою, підписаного 3 березня 1918 р.) він наголошував, що «так звані народні комісари» притримуються тієї самої політики стосовно України, що й царський уряд. «Головне горе, – зазначав С.П. Шелухін, – що ми привикли ждати, що нам дадуть мир. Ні! Ніхто не дасть нам миру, а тільки ми самі»¹⁴. Така позиція С.П. Шелухіна й сьогодні залишається доволі актуальною з огляду на спроби припинення Російської агресії проти України шляхом так званого примирення.

Докладно проблема континуїтету української державності висвітлена С.П. Шелухіним в його праці «Визнання Української Республіки Росією» (1920). Зокрема, він зазначав, що відповідно до норм міжнародного права Англія і Франція вже визнали Українську республіку, оскільки в грудні 1917 р. акредитували до уряду Української Народної Республіки своїх офіційних дипломатичних представників: Франція – генерала Табуї (Tabouis), Англія – свого колишнього генерального консула в Одесі – Багге (Picton Baggee). «Наука міжнародного права, – наголошує учений, – вважає, що встановлення дипломатичних відносин з новою державою є актом її визнання. В цьому акті слід вбачати те саме «*restitutio in integrum*», силою якого Україна, позбувшись влади царя, повернулася до свого попереднього статусу незалежної республіки, якою була при укладанні з царем договору 1654 р., маючи у той час зв'язки з Англією і Францією, як суб'єкт міжнародного права. Тепер ці зв'язки поновилися»¹⁵.

Також С.П. Шелухін наголошував, що уряд Росії в акті від 4 грудня 1917 р. «О признании Советом Народных Комиссаров Народной Украинской Республики и о предъявленном Центральной Раде ультиматуме в виду ее контрреволюционной деятельности», опублікованому 6 грудня 1917 р. в № 26 «Газеты Временного Рабочего и Крестьянского Правительства», а також у № 6 «Собрания узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства» від 19 грудня 1917 р., у ст. 90 проголосив, що Рада Народних Комісарів підтверджує право за всіма націями, які придушувалися царатом і великоруської буржуазією, на самовизначення, аж до права цих націй відокремитися від Росії й визнала українську народну республіку і її право на існування окремо і незалежно від Російської республіки. Українську Центральну Раду вона визнала буржуазною й оголосила їй війну. У ст. 175 «О предложении Рады начать переговоры о соглашении» у № 12 того ж офіційного органу від 30 грудня 1917 р., опублікованій у № 39 «Газеты Временного Рабочего и Крестьянского Правительства» від 22 грудня 1917 р., зазначав С.П. Шелухін, у справі мирних переговорів з Українською Центральною Радою більшовицький уряд заявив, що він визнає за Українською Республікою «право на независимое государственное существование». У грудні 1917 р., коли більшовицький уряд вступив в мирні переговори з Німеччиною і її союзниками, він штучно створив у Харкові групу більшовиків, які проголосили себе урядом України. У погодженні з нею виступив в Бересті на мирних переговорах від імені Росії і України, щоб купити в німців мир коштами, майном, інтересами і працею українського народу. Українська Центральна Рада, стоячи на сторожі інтересів свого народу, щоб усунути цю шкідливу для України містифікацію і більшовицьку аферу, послала своїх представників для мирних переговорів і 9 січня 1918 р. четвертим універсалом декларувала суверенітет Української Народної Республіки і повну незалежність від Росії. 30 червня 1918 р. мирову угоду підписали «від уряду української держави уповноважений центральний суддя С.П. Шелухін, і від уряду російської соціалістичної федеративної світської республіки, Х.Г. Раковський та Д.З. Мануйльський...». Після цього, «згідно з договором, 12 липня 1918 р. між Україною і Росією встановлені були дипломатичні відносини і відкриті консульства російські на Україні, а українські в Росії». Далі С.П. Шелухін робить надзвичайно актуальний і сьогодні для України висновок: «Питання про визнання, на мою думку, вирішено як правними фактами історії, так і вище наведеними актами і документами нового

походження. Підіймати його наново можна тільки тоді, коли взагалі не визнавати ніяких прав і поставити собі завданням нищення чужої держави, свободи й права на життя та розвиток, коли бажати утворити порабощення народу»¹⁶.

28 лютого 1917 р., на тверде переконання С.П. Шелухіна, є «днем відновлення Української держави, себто днем відновлення суверенітету українського народу і державної незалежності ні від кого». Зокрема, у своєму листі до редакції журналу «Розбудова нації» (Прага, 1928), С.П. Шелухін продовжував наголошувати, що датою відновлення української незалежності є 28 лютого 1917 р., а не дата прийняття четвертого універсалу Української Центральної Ради й навів низку незаперечних фактів, які мали місце до видання четвертого універсалу і за нормами міжнародного права свідчили про визнання УНР в якості незалежної держави – суб'єкта міжнародного права¹⁷.

Активні спроби правового регулювання процесу українського національного державотворення посилювалися С.П. Шелухіним з часу його обрання до першого складу Генерального Суду УНР, затвердженого Центральною радою 15 (2) січня 1918 року. В уряді В.О. Голубовича він обіймав посаду міністра судових справ, але напередодні гетьманського перевороту разом із О.Г. Лотоцьким і В.К. Прокоповичем вийшов зі складу кабінету, звинувативши голову уряду в «нездатності стати на шлях реальної роботи». Після перевороту 29 квітня 1918 р., незважаючи на опозиційність есеїв до гетьманського уряду, С.П. Шелухін продовжує брати активну участь у розбудові Української Держави. Після затвердження закону про Державний Сенат С.П. Шелухіна було призначено Сенатором Цивільного генерального суду Державного Сенату. З відновленням УНР він очолює міністерство юстиції у першому уряді Директорії¹⁸.

Самостійницькі погляди віддалили С.П. Шелухіна від лідерів Центральної ради, які схилялися до федерації з Росією, йшли на переговори з Тимчасовим Урядом, зверталися до Четверного (Четвірного, По-чвірного) Союзу з проханням почати мирні переговори з УНР з метою утворення спільної державної федеративної влади. Складний характер та безкомпромісність в обстоюванні власної думки стосовно вирішення ключових внутрішніх і зовнішньополітичних питань не сприяли їй порозумінню Сергія Павловича з урядовцями Української Держави і Директорії УНР. Утім, у 1919 р. він був включений до складу української делегації на мирній конференції в Парижі й виконував обов'язки радника з юридичних питань, обґрунтовуючи історико-правові підстави української державності. Зокрема, наголошував на необхідності високопрофесійного та наукового підходу до завдань української делегації. Для того, щоб Україну визнали незалежною, доводив учений, потрібно вміти розвинути акцію, «пустивши в діло всю артилерію», тобто історико-політичні права, принцип самовизначення народів, вимоги гуманності, свободи, культури й цивілізації, перспективи ближчих ситуацій, потреби природних підстав миру, зв'язки реальних інтересів. Саме це він і намагався зробити, готуючи за дорученням меморандум для мирної конференції, мета якого полягала в тому, щоб ознайомити світ з українською справою¹⁹.

Захищаючи інтереси української держави, С.П. Шелухін піддавав гострій критиці позицію Директорії та її лідера С.В. Петлюру, зокрема Державного центру УНР в екзилі (ДЦ УНР), стосовно обмеження суверенітету та розчленування території України на частини, що увійшли до складу сусідніх держав після підписання Варшавського договору УНР з Польщею. Свою позицію він детально висвітлював у праці «Варшавський договір між поляками і С.В. Петлюрою 21 квітня 1920 р.», в якій вперше опублікував текст Політичної конвенції від 21 квітня 1920 р. і Військової конвенції від 24 квітня 1920 р. між Польщею і Головою Директорії Симоном Петлюрою (за підписом уповноваженого ним Андрія Лівницького) про спільні дії проти більшовицької Росії. За цим договором Польща визнала УНР та зобов'язувалася надати їй допомогу в обмін на визнання польських прав на Галичину та більшу частину Волині²⁰. Це стало причиною обвинувачення С. Петлюри у зраді з боку політичних діячів та уряду ЗУНР.

Зміст договору дістав крайню негативну оцінку С.П. Шелухіна. На його думку, Головний Отаман не мав права на підписання цієї угоди від імені Директорії, оскільки порушував листопадове 1919 р. рішення Директорії про розподіл повноважень між її членами²¹.

В юридичному аналізі договору С.П. Шелухін зазначав, що договір від 21 квітня 1920 р. не мав ніякої юридичної сили і коштував Україні дуже дорого. Учений доводив, що ні С.В. Петлюра, ні міністр іноземних справ УНР А.М. Лівницький не мали повноважень на укладання такого договору, оскільки за Конституцією УНР від 28 січня 1919 р. (Закон про тимчасовий державний устрій України), яка є єдиним джерелом легальності походження влади Директорії і її компетенції, єдиною легальною владою УНР повинна вважатися тільки та влада, яка базувалася на цьому конституційному законі і черпала з нього усі свої права. Відповідно до положень Закону від 28 січня 1919 р. Директорія вийшла за межі своєї компетенції й не мала права укладати з іншими державами договір, яким передбачалися б «зміни в державних елементах УНР, уступки її території з населенням, зміною її влади, з накладанням на український народ обов'язків, скасування попередніх основних і звичайних законів. Значить і повноважень на це Директорія нікому не надавала, бо не мала не те права, оскільки надати іншому більше права, як сама маєш, неможливо». У договорі від 21 квітня 1920 р. не тільки про народний суверенітет, а й взагалі про український народ навіть не згадується. Його трактували виключно як об'єкт договору, щоб розпоряджатися ним як «безвольним та безсловесним, безправним і недієздатним». Також відповідно до Конституції від 28 січня 1919 р., наголошував С.П. Шелухін, УНР не мала органу, який би був уповноважений укладати договори, якими було б змінено елементи держави. Тому, без погодження з міністрами й ще трьома членами Директорії, А.М. Лівницький не мав права одноосібно підписувати цей договір, який мав таємний характер. З цього видно, що С.П. Петлюра без згоди інших членів Директорії, рівноправних за статусом, не мав права надавати повноваження А.М. Лівницькому не тільки на укладання політичного і військового договору, а й взагалі від імені Директорії на будь-які потреби. Територіально, згідно з постановою Директорії від 15 листопада 1919 р., в Польщі могли виступати від імені Директорії тільки

Ф.П. Швець і А.Г. Макаренко або Директорія в повному складі разом з С.В. Петлюрою. Тому і з цієї причини договір від 21 квітня 1920 р. є незаконним в основі і УНР ні до чого не зобов'язуючий. Цей таємний акт, зазначає С.П. Шелухін, укладений від імені Української Народної Республіки з Польською Республікою і приведений часткового до виконання, був утаємничений від уряду УНР, Ради Київського Громадського Комітету і від українського народу. Утім, його зміст не був таємницею для різних міністерств закордонних справ і дипломатів держав, перед якими польська дипломатія використовувала його проти інтересів України. Зокрема, під час мирних переговорів у жовтні 1920 р. в Ризі Польща домогалася від більшовиків уступки української території з українським населенням в межах, зазначених в договорі з С. Петлюрою від 21 квітня 1920 р., який визнавав польські претензії і погодився їх задовольнити. Цим визнанням «Петлюра одшматував од України коло 162 000 кв. кілометрів території з населенням коло 11 000 000» і поставив УНР в певну залежність від Польщі. «Оскільки цей акт став основою Ризького договору, наголошує С.П. Шелухін, то й він не має правової сили»²².

Така оцінка легальності договору, здійснена С.П. Шелухіним, видається досить обґрунтованою, оскільки у постанові від 15 листопада 1919 р., яку підписали голова Директорії С. Петлюра, голова Ради Народних Міністрів І. Мазепа та державний секретар Л.Д. Шрамченко, йшлося про доцільність перебування членів Директорії Ф.П. Швеця та А.Г. Макаренка за кордоном та надавалися їм повноваження у разі «припинення фізичного існування Верховного уряду УНР на території України, вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів УНР за кордоном, для чого заключати і підписувати відповідні акти від імені УНР»²³.

Сучасні українські дослідники О.В. Павлюк та Я.Й. Грицак також констатують нерівноправність польської та української сторін у переговорах²⁴. Зокрема, І.Б. Усенко зазначає, що Варшавська угода 1920 р. викликала гостру негативну реакцію в Україні. Проти цієї угоди об'єдналися представники майже усіх українських політичних угруповань і партій. З рішучим протестом виступили, зокрема, М.С. Грушевський і В.К. Винниченко. Населення окупованої Галичини було особливо невдоволене угодою, яка фактично поставила під сумнів злуку західних і східних українських земель. Угода втратила чинність, коли було укладено Ризький мирний договір (1921 р.)²⁵.

У листах до О.О. Ейхельмана С.П. Шелухін визначив основні, на його думку, причини поразки українських визвольних прагнень 1917–1921 років. Це, по-перше, відсутність міцного державного центру, де опинились у переважній більшості випадкові, некваліфіковані люди, які «боялись людей розумних, конкуренції і намагалися проводити кругом таку ж бездарність як самі», були «нездатні до сердечної і чистої критики, яка необхідна для державного діяча». По-друге, відсутність у спробах українського державного будівництва організованої законності, коли дозволялися розкрадання державного майна, протекції, підкупи, погроми, провокації, що замість законної відповідальності породжувало повну безкарність. По-третє, для української революції можна повною мірою застосувати слова французького історика Ле Бона, який писав, що під час революції кожен, навіть наймізерніший чоловік, може вважати себе відповідним високій посаді і опинитися на ній²⁶. На превеликий жаль більшість із цих негативних рис і сьогодні, через сто років, залишаються притаманними українському політикуму в силу низького рівня загальної і правової культури суспільства та нівелювання соціальних і правових цінностей.

У 1921 р. С.П. Шелухін переїжджає до Відня. 4 січня (за іншими даними – 12 лютого) 1921 р. у Відні було створено Всеукраїнську національну раду (далі – ВНР), яку він очолив. Заступниками Шелухіна було обрано генерала Олександра Грекова та відомого галицького діяча Романа Перфецького, секретарем – Миколу Залізняка. За задумом організаторів рада мала складатися з представників Наддніпрянщини, Галичини та Кубані²⁷. ВНР ухвалила постанови, у яких вважала ідеалом українського народу з'єднання всіх українських земель в одну суверенну соборну державу, розуміючи «соборність як спілку держав на певних державно-правових умовах»²⁸.

28 серпня 1921 р. С.П. Шелухін став головою організації Українського товариства Ліги Націй у Відні, яке визначило своїми завданнями підтримку діяльності Ліги Націй та реформувати її в організацію, яка б змогла забезпечити свободу і рівність усім народам. У Відні в Українському Інституті Громадознавства (пізніше – Український Соціологічний Інститут) він очолював відділ правознавства.

Після переїзду до Праги С.П. Шелухін став професором карного права в Українському Вільному Університеті (далі – УВУ), де викладав, зокрема, історію права. У 1926–1928 рр. та 1935–1938 рр. обіймав посаду проктором УВУ, а з 1928 р. по 1935 р. – деканом факультету права і суспільних наук. Упродовж 1924–1925 рр. він також викладав право в Українському високому педагогічному інституті імені М. Драгоманова. Був членом Українського Історично-Філологічного Товариства; головою Українського Комітету у Чехо-Словаччині (Прага) та Українського Правничого Товариства в Чехії.

Досить актуальним сьогодні залишається науковий доробок ученого, присвячений юридичному обґрунтуванню відновлення незалежності і суверенітету української держави. Зокрема, такі його праці: «Україна, Польща і Росія та право вільного самовизначення народів» (франц. мовою «L'Ukraine, la Pologne et la Russie et le droit de la libre disposition des peuples», 1919); «Українська державність і самовизначення» (1919), «Визнання Української Республіки Росією» (1920), «Петлюрівці в світлі права» (1922), «Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою» (1926), «Історико-правові підстави української державності» (1929), «Значення рідної мови для народності і творчості» (1911), «Державна українська мова» (1918).

Історичні й політико-правові ідеї С.П. Шелухіна ґрунтуються на теорії кельтського походження Русі, на поєднанні і методологічному трансформуванні на український ґрунт західноєвропейських теорій союзу правових держав та на методах пізнання представників школи природного права, ліберальної політико-правової школи. Учений досліджував проблеми правової свідомості й у контексті національного буття наголошував, що національне життя і розвиток може будувати лише національна свідомість²⁹.

В історичних монографіях «Звідкіля походить Русь: «Назви: Русь, Галичина, Україна і Малоросія» (1928), «Теорія Кельтського походження Київської Руси з Франції» (1929), «Україна – назва нашої землі з найдавніших часів» (1936) учений вперше досліджує проблему походження термінів «Русь», «Україна», «Росія», «Мала Русь». Ці дослідження відіграли і відіграють надзвичайно важливу роль у спростуванні політичних спекуляцій та фальсифікацій стосовно походження українців і виникнення української державності.

Наукова спадщина та громадсько-політична діяльність С.П. Шелухіна, безумовно, справили помітний вплив на процес українського державотворення та реально сприяли відновленню незалежності й суверенітету української держави. Утім, цей позитивний досвід ще не знайшов належної оцінки української громадськості. Життя і діяльність науковця й українського патріота заслуговують належного вшанування. Зокрема, шляхом відзначення ювілейних дат з його біографії, створення історико-меморіального музею С.П. Шелухіна, встановлення пам'ятника та меморіальних дошок.

¹ Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. С. 5.

² Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 20 с.; Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 177 с.; Токарчук О.В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. 477 с.

³ Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. 19 с.

⁴ Турчин Я.Б. Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С. Шелухіна: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 19 с.

⁵ Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. С. 12.

⁶ Турчин Я.Б. Державотворчі аспекти української національної ідеї у теоретичній спадщині С. Шелухіна. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2004. Вип. 15. С. 92.

⁷ Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. *Діячі Української Центральної Ради*: Біографічний довідник. Київ: Віддруковано на Київській нотній ф-ці, 1998. С. 192.

⁸ Вінцовський Т.С. Український керівничий комітет в громадсько-політичному і освітньому житті Одеси (1917 р.). *Записки історичного фак-ту*. 2013. Вип. 24. С. 70–71.

⁹ Шелухин С. Доба Центральної Ради. *Вільна Україна*. Нью-Йорк, 1966. Ч. 52. С. 3.

¹⁰ Токарчук О.В. С. Шелухін про сутність і значення територіального устрою держави. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. Вип. 24. С. 147–149 (Серія 18 : «Економіка і право»).

¹¹ Матвієнко В.М. Балто-Чорноморський союз. *Українська дипломатична енциклопедія*: у 2-х т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. С. 173.

¹² Іванова А.Ю. Традиції і новації в Конституції Української Народної Республіки: погляд через сторіччя. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 51.

¹³ Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. С. 9–10.

¹⁴ Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. *Діячі Української Центральної Ради*: Біографічний довідник. Київ: Віддруковано на Київській нотній ф-ці, 1998.

¹⁵ Шелухин С. Визнання Української Республіки Росією. *На переломі*. Відень, 1920. Ч. 3. С. 27.

¹⁶ Там само. С. 27–28.

¹⁷ Токарчук О.В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 174, 178, 180–181.

¹⁸ Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. С. 13–14.

¹⁹ Токарчук О.В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 171.

²⁰ Шелухін С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага: Вид-во «Нова Україна», 1926. С. 14–15, 32–35.

²¹ Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна. автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2004. С. 14.

²² Шелухін С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. Прага: Вид-во «Нова Україна», 1926. С. 3, 9–10, 11–17.

²³ *Центральний державний архів вищих органів влади України* (ЦДАВО України). Ф. 1429. Оп. 1. Спр.4. Арк. 45.

²⁴ Павлюк О.В. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. *Український історичний журнал*. 2000. № 6 (16). С. 78; Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ, 1996. С. 154.

²⁵ Усенко І.Б. Варшавська угода 1920. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право. Т. 1: Історія держави і права України. С. 88–89.

²⁶ Токарчук О.В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 192–193.

²⁷ Тинченко Я.Ю. Генерал Олександр Греків: військова діяльність і доля. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Tynchenko_Yaroslav/Heneral_Oleksandr_Hrekiv.pdf

²⁸ Токарчук О.В. Державно-правові погляди С.П. Шелухіна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. С. 9–10.

²⁹ Музика І.В., Усенко І.Б. Шелухін Сергій Павлович. *Антологія української юридичної думки*: в 6 т. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. Т. 2: Історія держави і права України: Руська Правда. С. 460–461.

Резюме

Музыка І.В. Концепція українського національного державотворення у науковому доробку професора Сергія Павловича Шелухіна.

Розглянуто науковий доробок та громадсько-політичну діяльність Сергія Павловича Шелухіна та її вплив на формування концепції самостійної незалежної держави Україна в політико-правовій думці та державотворчій практиці урядів і політичних діячів УНР, Директорії та громадських політичних організацій української політичної еміграції міжвоєнного періоду.

Ключові слова: Україна, юридична наука, історія права, Сергій Павлович Шелухін, УНР, Директорія, суверенітет, державотворення, назва «Україна».

Резюме

Музыка И.В. Концепция возрождения украинского национального государства в научном наследии профессора Сергея Павловича Шелухина.

Рассмотрены научное достояние и общественно-политическая деятельность Сергея Павловича Шелухина и их влияние на формирование концепции самостоятельного независимого государства Украина в политико-правовой мысли и в практике государственной деятельности правительств и политических деятелей УНР, Директории и общественных политических организаций украинской политической эмиграции межвоенного периода.

Ключевые слова: Украина, юридическая наука, история права, Сергей Павлович Шелухин, УНР, Директория, суверенитет, возрождение государства, название «Украина».

Summary

Iryna Muzyka. The concept of the Ukrainian national state-making in the scientific work of Professor Sergiy Shelukhin.

The scientific achievements and social and political activity of Sergiy Shelukhin and its influence on the formation of the concept of independent state of Ukraine in the political and legal thought and state-making practice of the governments and political figures of the UNR, the Directory and public political organizations of Ukrainian political emigration are considered.

The figure of Sergiy Shelukhin in the history of Ukraine has been symbolic for over a century, as his scientific and socio-political activities have largely contributed to the restoration of the sovereign right of the Ukrainian people to an independent state. His conception of Ukrainian statehood, the origin of the name "Ukraine" is today an integral part of the ideological basis for determining priority directions in contemporary Ukrainian politics, in the context of building an independent independent Ukraine, in terms of forming state ideology and national dignity.

In the period of national liberation competitions, the main topic of scientific research of the scientist was the origin of the Ukrainian state. It was his intelligence that formed the basis for memoranda, statements, and international treaties of the time.

S. Shelukhin proved that for the Ukrainian people the right of state sovereignty was restored not only as a result of the renunciation of the tsar and release from the oath of nationality, but also on the contractual grounds of the act of 1654 connection between Ukraine and Russia, since this connection was only the face of the tsar-protector. Thus, on February 28, 1917, the Ukrainian people, on the basis of their historical rights and legal consequences, renounced the tsar and exempted him from the oath by legal means, regained his sovereignty over himself and his Ukrainian statehood.

Scientist in historical monographs "Where does Russia come from?" Names: Rus, Galicia, Ukraine and Little Russia "(1928)," The Theory of Celtic Origin of Kievan Rus from France "(1929)," Ukraine – the Name of Our Land from the Ancient Times "(1936) for the first time explores the problem of the origin of the terms "Rus", "Ukraine", "Russia", "Mala Rus". These studies have played and play an extremely important role in refuting political speculation and falsification regarding the origin of Ukrainians and the emergence of Ukrainian statehood. During his life, S. Shelukhin's works have gained recognition among lawyers, historians, and political figures both in Ukraine and abroad.

Key words: Ukraine, legal science, history of law, Sergey Shelukhin, UNR, Directory, sovereignty, state formation, name "Ukraine".